

Ms/27

A technikai fejlődés hatása a népesség foglalkoztatottságára

I. A technikai fejlődés hatásai felmérésének szükségessége

Lényegében egyetlen kérdéshez kívánok hozzászólni: "A népesség foglalkoztatottsága" fejezetben foglaltakhoz, illetve annak is csupán egy szűkebb kérdéséhez: a technikai fejlődés és a foglalkoztatottság összefüggéseihez.

A "Hipotézisek" mind a részletekben, mind az egész koncepciót illetően az eddig is ismert, tradicionálisan figyelembe vett összefüggések felmérésén alapulnak: mint a várható kormegoszlás, a munkábalépők, illetve a nyugdíj-korhatárhoz érők, a férfiak, a nők stb foglalkoztatottságának várható alakulása. Nem kétséges, hogy ezek mindegyike alapvető fontosságú a perspektívák felmérésekor. Ugy vélem azonban, hogy a tradicionális összefüggések figyelembevétele mellől a "Hipotézisekből" hiányzik a technikai fejlődés - ezuttal újszerűen jelentkező - hatásainak jelentőségéhez mért, érdemleges figyelembevétele.

A "Hipotézisek" ugyan néhány összefüggésben utalnak erre: "A gazdasági és technikai fejlődéssel járó folytonos strukturaváltozás ... a munkaerő egy részének állandó, társadalmilag hasznos áramlását igényli"./22.old./ E megállapítás azonban a technikai fejlődést csupán úgy tekinti, mint a társadalmilag hasznos fluktuációt alátámasztó okok egyikét, s nem úgy, mint a munkaerő-kereslet és kínálat egyik meghatározó tényezőjét.

Másutt megállapítja: "Számítani kell arra, hogy a gazdasági növekedés és a velejáró strukturaváltozás gyorsulása növeli a két munkahely között uton lévő, munkát kereső dolgozók számát - a teljes foglalkoztatottság racionális megoldása esetén is."

Még ha a "gazdasági növekedés" fogalomba beleértjük a technikai fejlődés révén elérhető növekedést, akkor is úgy vélem; az idézett megállapítások ellenére a fejezet egész szelleme arra utal, hogy a tervezet készítői 15 éves perspektívában sem számolnak komolyan a termelés technikai fejlődése

- ezen belül a termelés automatizálására, s az ügyvitel komputerezálásának - napirendre kerülésével, lehetőségeivel, szükségességével, s a munkaerő-helyzetre gyakorolt hatásai-
val.

Bizonyos, hogy a mai adottságaink közepette nem is honosodhatott meg széles körben e tényezőkkel is számoló szemlélet, hiszen hatásuk eddig valóban ugyyszólván észre-
vehetetlen maradt. Tizenöt éves távlatban azonban nem egészen indokolt pesszimizmusnak érzem, ha az adott, s egyre kevésbé tartható elmaradottságunk állapotát tekintjük perspektívának is; s az ágazatok arányainak változásai mellett nem igyekszünk felmérni a foglalkozási strukturában bekövetkező, a technikai fejlődés hatására fellépő, széles rétegeket érintő változásokat.

Remélem, nem túl optimista az a feltételezésem, hogy a következő 10-15 évben

- erőteljesebben kibontakoznak mind a termelés automatizálásának, mind pedig az ügyvitel, az információ-feldolgozás komputerezálásának folyamatai,

- s ezek - a folyamatok kibontakozásának ütemétől függően, de 10-15 év alatt feltétlenül egyre szélesedő rétegeket érintve - kihatnak részben a fizikai, s elsősorban a nehéz fizikai munkát végzőkre, részben pedig, feltehetően jóval szélesebben és általánosabban az "ügyvitelben" dolgozókra /beleértve az államigazgatási apparátus, a minisztériumok, a tanácsok, továbbá a bankok, a kereskedelem, az ipar, a közlekedés stb alkalmazotti munkaköreit/.

Mindez nem mond ellent annak, hogy 1985-re a feltételezett arányú lesz a különböző népgazdasági ágazatokban foglalkoztatottak aránya /mezőgazdaság 15-18 %, ipar 36-38 % stb/. Az automatizálás, illetve a komputerezálás azonban mind az ágazatokon belül, mind az ágazatok között vertikális, illetve horizontális mozgásokat indít meg, azzal, hogy feleslegessé tesz, illetve átalakít munkaköröket, s az utóbbiak betöltőitől a korábbiaké többé vagy kevésbé eltérő képzettséget és képességeket kíván meg.

Szakmai körökben bizonyára tisztázott a "Hipotézisekben" idézett definíció tartalma, amely szerint: a munkaerő teljes

foglalkoztatottsága egyenlő a munkát keresők számára társadalmi méretekben a képzettségüknek és képességüknek megfelelő munkaalkalom biztosításával. Minthogy nem ismerem e definíciót kialakító álláspontokat, a további fejtegetésekhez magam is elfogadom, bár tulságosan leegyszerűsítettnek, illetve deklaratívnak érzem, éppen a technikai fejlődés következtében, az adott képzettségük és képességeik elavulása miatt munkát keresők várható helyzetének elemzésekor.

Ugyanis még "a társadalmi ellátás és gondoskodás megfelelő színvonala és szervezete mellett" is feltehetően éppen ezeknél /a később majd pontosabban körvonalazott/ rétegeknél "növeli a két munkahely között uton lévő, munkát kereső dolgozók számát".

A "Hipotézisekből" ugyancsak nem világos, hogy mit ért "a társadalmi ellátás és gondoskodás megfelelő színvonala és szervezete" kifejezés alatt. Ismét tételezzük fel, hogy mind a kívánt színvonal, mind a megfelelő szervezet létrehozható. Erre- megítélésem szerint - mulhatatlanul szükség lesz, mert ez az egyik feltétele annak, hogy egy szocialista társadalom elkerülje azokat a megrázkódtatásokat, amelyek jórészt a termelés és az ügyvitel technikai fejlődése miatt pl. a komputer-forradalmon már tuljutott államokban /elsősorban az USA-ban/ spontánul, az érintett rétegeket egzisztenciálisan is erősen sujtva zajlottak le.

Szeretném, ha e témakörben végzett szociológiai kutatásaim tapasztalataival fokozottan ráirányíthatnám a figyelmet a technikai fejlődésnek a foglalkoztatottságot, a különböző rétegek munkalehetőségeit befolyásoló kérdéseire.

Fejtegetéseim egy része szükségképpen ugyancsak hipotétikus lesz, s ugyszólván kizárólag szűkebb vizsgálati területem, a komputerizálás - egyenlőre csak egyes nagy szervezetekben, s ma még jobbára csak céltudatos kutatással megfigyelhető - hatásainak felmérésén alapulnak. Ezek a hatások társadalmi méretekben ma még ugyszólván észrevéhetetlenek. A várható hatások felméréshez azonban sokoldalú támpontot adnak a komputer-korszakba már 1-2 évtizede belépett országok tapasztalatai, amelyeket néhány vonatkozásban a későbbiekben ugyancsak részletesebben ismertetek.

II. A fejlődés várható trendje és hatásai

A termelés automatizálása, illetve a termelés anyagi produktumaival együttjáró ügyvitel, továbbá a nem-termelő ágazatok ügyvitele /általánosabb értelemben: információ-feldolgozása/ szervezeteken belül történik.^{x/}

A technikai fejlődéssel járó különféle hatások tehát elsőként a szervezetben jelentkeznek, s társadalmi méretekben már csak akkor érződik hatásuk, ha sok szervezetben lépnek fel azonos tendenciák. A társadalmi hatás erőteljes, ha viszonylag rövid időszak - ez esetben 10-15 év alatt - sok szervezetben zajlanak le.

E néhány, valószínűleg közismert megállapítás előrebocsátását azért éreztem szükségesnek, hogy elősegítsék a további fejtegetésekben használt fogalmak közös értelmezését.

A gyakorlati kérdésekre áttérve: a technikai fejlődés sokféle, lehetséges módozata feltehetően sok szervezetben vált ki mozgásokat. E mozgások két lényeges jellemzője:

- a./ a már foglalkoztatott munkaerő különböző csoportjait érinti, és
- b./ az adott szervezeten belül szükségképpen a munkaerő-megtakarítás irányába hat.

A munkaerő-megtakarítást természetesen ellensúlyozhatják más - nem a technikai fejlődéssel összefüggő - ellentétes irányu hatások, amelyek a munkaerő-szükségletet növelik. Más oldalról: a technikai fejlődés sem old meg különféle feszültségeket a munkaerő adott kereslete és kínálata között. A "Hipotézisekben" is említett, egyik várható probléma például,

^{x/} A szociológiai a szervezetet definiálva több ismervet sorol fel. Témánk szempontjából elegendő, ha három, általánosan elfogadott jegyét emeljük ki. 1./ A szervezet /mikroorganizmus/ a makrostruktúra része; a makrostruktúra politikai-hatalmi viszonyai, társadalmi, termelési, gazdasági viszonyai determinálják az egyes szervezetek viselkedését. 2./ A szervezet meghatározott feladatok ellátására létesült emberi közösség, amelynek tevékenysége külső és belső szabályozók szerint történik: szabályozottak a funkcionális kapcsolatok, meghatározottak a döntési szintek, az információs csatornák, a hierarchikusan felépített státusz-rendszer révén, stb. 3./ Minden szervezet tevékenysége egyéni magatartásokban jut kifejezésre, tehát a "szervezet viselkedése" egyenlő a szervezethez tartozók összességének viselkedésével.

hogy "...valószínűleg a 10-15 év egészében több problémát fog jelenteni a nehéz testi munkát vállaló férfi munkaerő biztosítása, mint a magasabb szakképzettséget igénylő munkahelyek betöltése".

Feltehető, hogy a nehéz testi munkát vállaló férfi munkaerő fokozódó hiánya erőteljesebb lökést ad az ilyen típusú munkák gépesítésének. Ugyanakkor az is feltételezhető, hogy a fokozott gépesítés jó esetben is csak azt eredményezi, hogy a jelzett munkakörökben a munkaerő-kereslet és kínálat között kisebb lesz a feszültség.

Más helyzet várható azonban az ügyvitel, az információ-~~feldolgozás~~ feldolgozás területén a legkorszerűbb technika - a komputerek - szélesebbkörű alkalmazásának következtében.

Magyarország mai komputer-ellátottsága eddig semmilyen hatást nem gyakorolt a munkaerő-helyzetre, részben, mert nagyon kevés és általában nem kielégítően felszerelt számítógéppel rendelkezünk,^{x/} másrészt, mert a meglévőket sem rendeltetés-szerűen, hanem zömmel és lényegében a korábbi Hollerith-rendszerű lyukkártyagépek utódként használják fel.^{xx/}

^{x/} A KSH Országos Ügyvitelgépesítési Felügyelete 1968-ban kiadott "Ügyvitelgépesítési és Számítástechnikai Évkönyve" szerint 1968 III.1-ig Magyarország 62 számítógéppel rendelkezett. Még közzé nem tett információ szerint 1968 végéig összesen 65 elektronikus számítógépet szereltek fel; 1969 májusáig további 4 érkezett be az országba, de még nem szerelték fel.

Ezzel szemben 1968-ban az

USA-ban 32 500,

Kanadában 1200

Közép-Amerikában 180,

Mexikóban 230,

Dél-Amerikában 480,

Európában az NSZK-ban 3 300

Angliában 2 200

Franciaorsz. 1 500

Olaszorsz. 1 300

Hollandia 500

Svájc 500

Ausztriában 200

Görögorsz. 100

Spanyolorsz. 80 stb

számítógép működött.

A tőkés országok közül csupán Portugáliában volt kb. ugyanannyi számítógép mint nálunk, bár ott is néhány darabbal több. /A teljes felsorolás az Évkönyv 131. oldalán található/.

^{xx/} A KNEB 1969-ben végzett vizsgálatának megállapításai.

Magyarországon az adott számítógép-állományt az alábbi célokra, s kb. az alábbi arányban használják fel:

- kutatásra és oktatásra
/kutatóintézetekben, egyetemeken, OVK-ban stb/ 30 %²
- Központi intézmények nagytömegű adatainak feldolgozására /minisztériumok, illetve a hozzájuk tartozó intézmények, KSH, ONYI, Áll. Biztosító stb/ 30 %
- Ipari üzemek, nagykereskedelmi vállalatok saját telephelyükön lévő számítógépeiket, saját adataik feldolgozására 30 %
- Egyéb intézmények, zömmel saját adataik feldolgozására /régbben trösztök, most egyesülések, pl. Vas- és Acélipari Egyesülés, Vegyipari Egyesülés stb./ 10 %

Ez azt jelenti, hogy a meglévő számítógéppark mintegy 70 %a a gazdasági élet különböző szféráira kiható elektronikus adatfeldolgozást végezhetne. Néhány éven belül a különböző feltételek /pl. a számítógépes szakemberellátottság/ és az igények létrejöttével párhuzamosan már az adott számítógéppark is rendeltetésszerűen /azaz a Hollerith-szisztéma helyett elektronikus adatfeldolgozási szisztémák szerint/ működhet.

Ezzel az érintett szervezetekben megkezdődnek és fokozatosan megerősödnek azok a folyamatok, /jellemzésükre később térünk vissza/ amelyek hatásai 10-15 éven belül már feltétlenül érzékelhetővé válnak a népgazdaságban.

Az adott számítógéppark rendeltetésszerű használatának hatásai azonban még mindig csak elég csekély mértékben módosítanak az adott, illetve feltételezett foglalkozási strukturát.

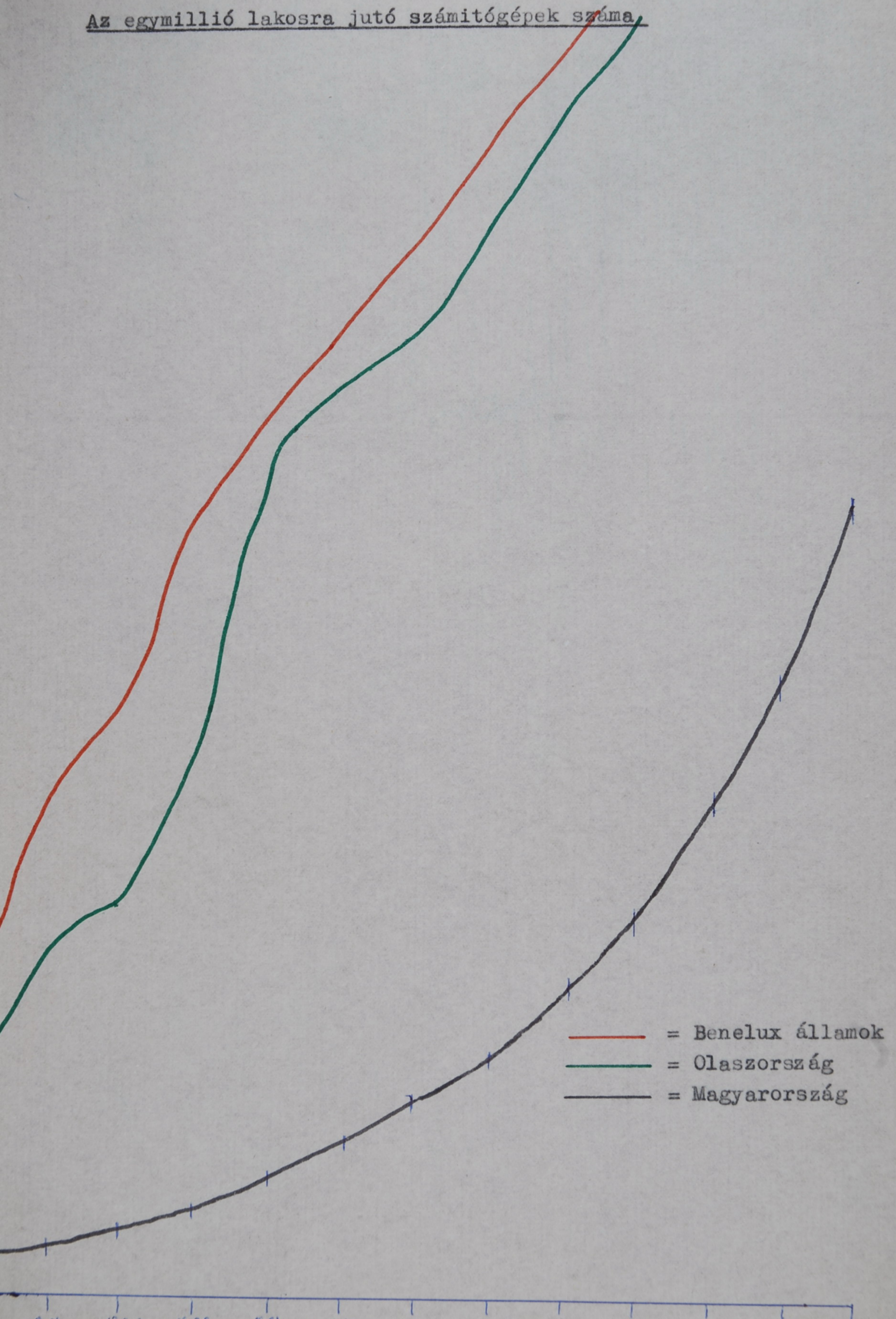
A népgazdaság sokoldalú érdeke azonban, hogy az adott helyzet jelentősen megváltozzék /ennek okaira itt nem szükséges kitérnünk/ és Magyarország már 1970-től fokozatosan felzárkózzék legalább a kisebb tőkés országok^{hoz} az egymillió lakosra jutó számítógépek számával.^{x/}

^{x/} Az OMF B megbízásából "A hazai felhasználói szükségletek és ezek távlati kielégítése számítóközpontok hálózatával" tanulmány keretében elkészült "Az elektronikus számítógépek beszerzésének várható alakulásáról /1969-1975 években" című tanulmány./Témafelelős: Kecskés József, KSH. Budapest, 1968 okt. Sokszorosítva/

Az idézett tanulmány közli egyebek között a mellékelt grafikont, amely a BENELUX-államokban, Olaszországban, illetve Magyarországon az egymillió lakosra jutó számítógépek számát, illetve a trend várható alakulását mutatja. Noha a becslések csak 1975-ig készültek, szemellátható az "olló" csukódása, azaz Magyarország tervezett, gyorsabb ütemű felzárkózása.

/A grafikont lásd a következő lapon/

Az egymillió lakosra jutó számítógépek száma



A tervezett ütemű felzárkózás esetén erősen felgyorsulnának a munkaerő-helyzetre is kiható tendenciák és - különösen további 10 éves távlatban, 1985-ig - már teljes figyelmet érdemlő változásokat eredményeznének a munkaerő-strukturában is. /Az átalakulások jellegzetességei jól követhetők a különböző, a komputer-korszakba már belépett országok foglalkozási strukturáinak változásait ismertető nemzetközi statisztikákban./

Ha abból indulunk ki, hogy a tudományos kutatásra, illetve az oktatásra használt számítógépek aránya a jövőben sem lesz több, mint az össz-számítógéppark 30 %-a /az arálynak inkább csökkennie kell a számítógéppark erőteljes növekedése esetén/; illetve, hogy a jövőbeli számítógépek nem egy-egy vállalat, intézmény tulajdonaként és ugyyszólván kizárólagos használatában működnek, hanem általánosabbak lesznek más tulajdonformák /több vállalat, intézmény közös tulajdonában és használatában lévő gépek, illetve kizárólag bér munkát végző számítógép-központok/ akkor feltételezhetjük, hogy a számítógépek alkalmazása széles alkalmazotti rétegeket érint, a népgazdaság ugyyszólván minden szektorában.

Minthogy a népgazdaság különböző szektoraiban ma is eltérő a fizikai és a "szellemi"^{x/} munkát végzők aránya /az ipari üzemekben pl. mintegy 80 % körül mozog a munkás, illetve 20 % körül az alkalmazotti állomány, míg a megőgazdaságban jóval kisebb az alkalmazotti arány stb./; továbbá, mert a különböző szektorok, illetve azok különböző szintjeihez tartozó szervezetek nem egyformán komputerizálhatók, nehéz felbecsülni a különböző módon érintett rétegek nagyságrendjét. /Talán az új népszámlálási adatok birtokában ez is pontosabban körvonalazható lesz/.

Hozzá kell tennünk - mint a komputerizálás hatását némiképpen ellensúlyozó tényezőt - hogy a gazdaságilag fejlettebb országok tapasztalati szerint a komputerizálás mellett is folyamatosan növekszik a nem fizikai dolgozók, s ezen belül, ha lassan is, de az ügyvitelben dolgozók aránya is.

^{x/} A szokásos statisztikai gyakorlatban használt "fizikai-szellemi" dolgozók megkülönböztetés helyett én a "munkás-alkalmazott" megkülönböztetést használom, minthogy a változások sokkal inkább az "irodai" és nem a "szellemi" foglalkozásuakra hatnak ki.

Magyarországon - a ^{nyelvi}komputerizálás ütemétől függően, ^{helyül}szektoronként elért arányban - mégis számolnunk ^{nyelvi}kell a már dolgozó népesség egy részének a komputerizálás miatti helyváltoztatásával; bizonyos munkahelyek és munkakörök megszűnésével együttjáró - jórászt vertikális - mobilitással, s e réteg egyes csoportjainál a lefelé mobilitással, ami együttjár a jövedelmi és fogyasztási színvonal változásával, s ezzel együtt - még a vertikálisan mobil rétegeknél is - társadalmi feszültséggel, minthogy sokuknál kényszerű munkahelyváltásról lesz szó. Mint jeleztük: feltehetően e réteg tagjai teszik majd ki a két munkahely között, "féluton" lévők jórészét.

III. Néhány külföldi tapasztalat

Noha a komputerizálás számos folyamata szükségképpen másként megy végbe a különböző társadalmi-politikai berendezkedésű, különböző gazdasági fejlettségű országokban, a tapasztalatok szerint többféle nagyon hasonló vagy éppen azonos jelenség, tendencia is kíséri a számítógépek terjedését. Közülük kettőről szólunk részletesebben, az adott téma szélesebb áttekinthetősége érdekében.

- a/ A komputerizálás erőteljes igényt és lehetőséget teremt a centralizált irányításra
- b/ A munkahelyek - esetenként tömeges - megszűnése, a munkakörök - esetenként radikális - átalakulása nagyarányú kényszerű, illetve önkéntes fluktuációt vált ki.

a./ A centralizálás-decentralizálás problémájára ma érzékeny közvélemény /pontosabban: a különböző szervezetek különböző vezetőposztjain lévők/ valószínűleg nem fogadják rokonszenvvel a komputer-korszakba lépés gondolatát, ha nyilvánvalóvá válik, hogy a számítógép a centrális irányítás kézenfekvő eszköze. E téma kifejtése nem is e hozzászólás keretébe tartozik, s ebben a vonatkozásban csupán azért említettem, mert a centrális irányítás igénye mindennekelőtt a szervezetekben jelentkezik, s gyakorol figyelemreméltó hatást a munkaerőhelyzetre. Egy amerikai szociológus^{x/} állapította meg,

^{x/} Ida Russakoff Hoos: When the Computer Takes Over the Office. Harvard Business Review, July-Aug, 1960.

San-Francisco körzetében 19 nagy szervezetben végzett kutatómunkája alapján, hogy néhány évvel a komputer alkalmazása után a vidéki telephelyekkel, országos elosztó- vagy üzlet-hálózattal rendelkező cégeknél megfordult a mintegy kétévtizedes decentralizálási törekvés, s helyét a re-centralizálás vette át. Korábban arra törekedtek, hogy a vidéki egységek minél önállóbban tevékenykedjenek, s eszerint határozták meg a helyi döntési jogköröket, építették ki az adminisztrációt, stb. A számítógépek beállítása után nyilvánvalóvá vált, hogy a bármekkora távolságból azonnal a központba juttatható információk lehetővé és szükségessé teszik, hogy a központi "vezérkar" tekintse át a helyzetet, intézkedjék, irányítson a csak a helyi információkkal rendelkező részlegek helyett. A re-centralizálási folyamat nagy erővel bontakozott ki. Következményeként a vidéki egységeknél az irányító és adminisztratív munkakörök jórészt megszűntették. Az emberek egy részét a szervezetben helyzetük el /sokukat a korábbinál alacsonyabb beosztásba/ a feleslegessé vált alkalmazottakat pedig elbocsátották.

Tizenöt éves távlatban célszerű nálunk is számolni e probléma jelentkezésével, egyelőre legalábbis úgy, mint a szervezetekben /trösztöknél, vidéki telephelyekkel rendelkező nagyobb szervezeteknél, intézményeknél - amelyek egyuttal a potenciális számítógép használók is / fellépő folyamattal. Számszerűleg, összességében ez valószínűleg nem érint túl széles réteget, de alkalmas arra, hogy különösen vidéken rontja az amúgy sem stabil munkaerő-helyzetet.

b.1./ A munkahelyek - esetleg tömeges - megszűnése. Általánosan hangoztatott érv, hogy a komputerizálás nem okoz munkanélküliséget. Népgazdasági szinten, megfelelő ~~intézkedések~~ feltételek esetén valóban nem vezet tömeges munkanélküliséghez. Emellett Magyarországon, ahol évtizedek óta krónikus jelenség a munkaerő-hiány, a komputer gyors terjedése esetén is csak évek múlva tűnnének fel a "racionalizálás" szélesebb rétegeket érintő jelenségei. Sőt, a komputerizálás kezdeti szakaszaiban, a meglévő gép 3-4 éves beállítása idején az érintett szervezetekben átmenetileg fokozódik a munkaerő-hiány. /Tőkés cégeknél a rendszerszervezés 2-3-4 éves időszakára, a szükséges törzsadatállomány elkészüléséig rendsze-

rint kiegészítő személyzetet alkalmaznak/.

A számítógép üzemszerű működésétől kezdve azonban minden szervezetben - a szervezet jellegétől függően - több-kevesebb munkakör megszűnik. /Nagy tőkés cégek, amelyek éppen a munkaerőmegtakarítás érdekében vásárolták a komputert, néhány év alatt az alkalmazottak százait és ezreit bocsátották el./

Minél több a rutinszerű, ismétlődő /tehát könnyen gépesíthető/ tevékenység valamely intézménynél, annál több ilyen típusu munkakör válik feleslegessé. Tipikusan: a pénzügyintézeteknél, a kereskedelem, közlekedés készlet és forgalom-nyilvántartásainál, az iparvállalatoknál a rutinszerű gazdasági ügyvitelben stb/.

Ilyen munkakörök még azoknál a nagy tőkés cégeknél is megszüntethetők voltak, ahol évtizedes hagyományai vannak a módszeres üzemszervezésnek, az ügymenet állandó racionalizálásának. Nálunk - a számítógépektől függetlenül is - alapvető racionalizálást kívánna ugyyszólván minden szervezet ügymenete, mert az adminisztráció általában rosszul szervezett, nehézkes, bürokratikus, amelyet csak súlyosbított, hogy racionalizálás helyett mértéktelen felduzzasztásával igyekeztek "hatékonyabbá" tenni. A komputerizálással ~~xxxxxxxx~~ szükségszerűen átszervezik a szervezet információs hálózatát, s csupán a logikus rendszer kialakítása nyilvánvalóvá teszi, melyek a felesleges munkakörök. Ezért Magyarországon várhatóan több ilyen jellegű munkakört kell megszüntetni, mint a folyamatosan racionalizált ügymenetű szervezetekben.

S noha a szervezetekben a komputerizálással képződnek új munkakörök is, számuk lényegesen kevesebb, mint a megszűnőké; betöltésük rendszerint más adottságokat kíván, tehát csak egy részüket lehet a felszabaduló emberekkel betölteni.

A munkakörök megszűnéséből következő mozgást nevezem kényszerű fluktuációnak.

b.2./ A munkakörök átalakulása. A nemzetközi szociológiai irodalom bőségesen foglalkozik e kérdéssel, mint amely az egyértelműen feleslegessé váló munkakörök megszűnésével együtt az "általános veszélyeztetettség" tudatát alakítja ki minden szinten, nemcsak a kistisztviselőknél, hanem a közép és felsőszintű vezetőgárdában is.^{x/}

x/ Részletes elemzést közöl erről pl. M. Crozier francia szociológus, a Centre National de Recherche Scientifique elnöke az Enterprise c. prágai folyóiratnak adott nyilatkozatában.

A munkakörök átalakulásának jellegzetességei a különböző szinteken:

- az ügyvitel begyakorlást vagy csupán alacsony szak-képzettséget kívánó munkaköreinek megszűnésekor az adott szinten megmaradó munkakörök átalakulnak: kevesebb embernek a korábitól eltérő, elsősorban egyeztető, ellenőrző, elemző feladatokat kell végeznie. Ezek egy része ugyancsak gépiesebb, szabályozottabb, kevésbé önálló, mint a korábbi feladat volt. A tevékenységet végzőktől új rutinok begyakorlását kívánja meg.
- a középszintű vezetők hatáskörét, döntési jogkörét esetenként nagyon szűk keretek közé szorítja az elektronikus adatfeldolgozás, amely a korábbi rutindöntések^{x/} egész sorozatát produkálja. A hatáskör, a döntési jogkör, a beosztottak számának csökkenése előbb-utóbb nyilvánvalóvá válik, s az érintett vezetők érzékelik jogköreik "megnyirbálását", tevékenységük, szerepük, presztizsük veszteségét.
- a felső szintű vezetőknél ugyancsak részben korlátozódik a "részletekbe beavatkozás", a sokféle kisebb döntés lehetősége. Ugyanakkor bizonyítaniok kell, hogy "értenek" a számítógép használatához. A számítógép számukra is "veszélyes eszköz", mert pl. kimutatja, ha egy számításhoz szükséges komponensek közül akár csak egyet is kifelejtettek, s emiatt esetleg az egész költséges számolást meg kell ismételtetni, stb.

Mindez a különböző szinteken a helyzetük bizonytalanságának érzetét váltja ki az emberekből, s nagyon gyakran vezet önkéntes munkahely-változtatásra. Az önként elhatározott távozásban nagy szerepet kap az életkor /az idősebbek akkor sem mozdulnak, ha nagyon rosszul érzik magukat az új körülmények között/; a szervezethez tartozás időtartama /minél rövidebb ideje, s minél kevésbé kötődik valaki az adott szervezethez, annál könnyebben határozza el magát a távozásra/; a szakképzettség /másutt mennyire hasznosítható, illetve van-e kereslet iránta/; az egyéni karrier-lehetőségek felmérése az adott szervezetben, ~~xxx~~ vagy másutt, stb.

^{x/} A szervezetekkel foglalkozó szociológiai irodalom általában két döntés-típust különböztet meg: a rutindöntéseket, amelyeket minden szinten rendszeresen hoznak, s a szervezet szokásos folyamatok

Az önkéntes fluktuálóknál várhatóan kevesebb lesz a "féluton" lévő, mert pozíciójukat csak akkor adják fel, ha másutt már megtalálták a korábbinál lehetőleg nem rosszabb lehetőségeket.

IV. A komputerizálás révén érintett rétegek.

A kényszerű, illetve az önkéntes fluktuáció mértéke alapvetően a komputerizálás ütemétől függ. Ha pl. 1975-ig nem érjük el a tervezett mértékű számítógépesítést, akkor csekély lesz hatása a munkaerő-helyzetre, ha viszont sikerül elérnünk, akkor több réteget érzékenyen érinthet.

A változásnak elsősorban kitett rétegek:

- A "betanított" adminisztratív munkát végzők. Az ügyvitelben dolgozók legszélesebb rétege, a manuális adatfeldolgozás természete miatt is, továbbá, mert mindenütt ezzel, a legkönnyebben hozzáférhető munkaerő szaporításával igyekeztek a manuális ügyvitel tehetetlenségét, lassúságát ellensúlyozni. Zömmel nők, sok közöttük a pályakezdő fiatal lány, illetve a férjes asszony, aki a családban a "második kereső". Havi fizetésük ma általában 1200-1600 forint. Adott munkakörük betöltéséhez érettségénél magasabb iskolai végzettséget nem kívánnak meg, de még nagyüzemekben, sokféle intézményben is beérik a 8 általános iskolai végzettséggel.

Munkakörük tipikusan: bérelszámolók, könyvelésben beosztottak, kartoték-kezelők, anyag-nyilvántartók, az intézményeknél különféle adminisztratív-ügyintéző munkát végzők, továbbá a szellemi és fizikai munka határán lévők, pl. raktárosok, stb.

E széles réteg munkájának zömét veszi át legkönnyebben a számítógép, s ők válnak elsősorban feleslegessé.

Perspektívájuk /üzemi vizsgálataim tapasztalatai alapján/ nagyon csekély.

Noha az adott szervezetben sem vár rájuk nagy karrier, a munkakör, s az adott havi jövedelem biztosnak tűnt; sőt, a megfelelő rutin megszerzésével, valamely tanfolyam /alapközi szakmai ismeretek megszerzése/ után lassu, néhány fokozatnyi előbbrelépésre, jövedelmük növekedésére számíthattak.

E lehetőség megszűnésével néhányuk munkát kaphat az

*Levegővel utazóknak a 2064 órára elleni,
- feljebb mozdul
- azonos orinál*

adott szervezetben, pl. mint lyukkártya-kezelő, ellenőr, stb. Ezek azonban rosszul fizetett, monoton munkák; rendszerint csak fiatal lányok vállalják el, de ők is csak átmeneti időre, amíg jobbat nem találnak.

Egy részük elhelyezkedhetne betanított fizikai munkásként. Ez azonban - a mai társadalmi értékrend szerint - visszalépést jelent. S noha a fizikai munka társadalmilag hasznosabb lehet, mint korábbi tevékenységük volt, s valószínűleg több fizetéssel is járna, feltehetően csak a fiatalabbak, illetve a nagyon rászorulóknak választanák ezt a lehetőséget. Az idősebb nőknél adottságaik is nehezítik, hogy a fizikai munkát megtanulják, az új kivánalmakhoz alkalmazkodjanak stb.

Egy részük - hasonló munkalehetőségek hiányában - feltehetően otthon marad, elsősorban a férjes nők. Kereső foglalkozásuk kényszerű feladása, a "második kereső" jövedelmények kiesése azonban erősen sújtaná a kialakult életnivóra beállt családot.

Feltehetően e csoporthoz tartozók egy része a szolgáltatási ágakban igyekszik elhelyezkedni. Ehhez azonban részben a szolgáltató munkahelyek számának gyarapítása szükséges, másrészt az új munkahelyet keresők hosszabb-rövidebb idejű átképzése, hogy pl. a kereskedelem, vendéglátásban stb. foglalkoztathatóak legyenek. Emellett a társadalmi értékrend további, erőteljes átformálódása is szükséges ahhoz, hogy a munkát keresők egy része elmenjen a ma "lenézett", s egyebek között ezért is fejlődésképtelen szolgáltató ágakba, mint pl. a takarító-vállalatok, stb.

E mai, szakképzetlen réteg mozgásba kerülése ugyanakkor egyrészt növeli az iskolából éppen kilépő, ugyancsak szakképzetlen réteg arányát, s az eddigi "betanított adminisztrátori" munkakörök tömeges megszűnésével valamennyiük elhelyezkedési esélyeit.

- Az alacsonyfoku ügyviteli szakmai képesítéssel rendelkezők, /a szakágazatban bizonyos munkakörök betöltéséhez előírt szakmai tanfolyam, vizsga, technikumi érettségi, stb./.

Ez ugyancsak széles réteg: beosztott könyvelők, kalkulátorok, ügyintézők, stb, akiknek munkája ugyanúgy feleslegessé válik, mint az előző csoporthoz tartozóké, illetve akiktől eddigi tevékenységük egy részét /esetleg zömét/ a számítógép veheti át.

Közöttük már több a középkorú, az adott tevékenységhez jól értő, abban rutint szerzett ember; s míg az előző csoporthoz zömmel nők tartoznak, itt már több a férfi is. Jövedelmük általában 1800-2600 forint.

Mozgási lehetőségük valamivel jobb, mint a teljesen szakképzetleneké: rutinjuk és képzettségük révén könnyebben helyezkedhetnek el a még nem komputerizálódó szférákban ügyviteli szakmáiban, esetenként kiszorítva onnan a szakképzetleneket.

Ugyanakkor megnehezíti mozgásukat, hogy életkoruk miatt is jobban kötődnek elért pozíciójukhoz, szakmai ismereteikhez, amelyek az adott szervezetben hasznosíthatók valóban hatékonyan; a szervezetben kialakult személyi kapcsolataikhoz stb. Ezért - akár kényszerből, akár önként távoznak - feltehetően a szervezet környezetében /azonos iparág/ igyekeznek helyet találni, amelynek szakmai nyelvét, viszonyait leginkább ismerik.

E csoporthoz tartozók zöménél ugyyszólván kizárt a fizikai munkára áttérés lehetősége, illetve átképzésük bármilyen más szakmára. Minthogy életkoruknál fogva is rendszerint családosok, illetve családfenntartók, a hosszabb ideig "féluton" tartózkodásuk, vagy a korábbinál alacsonyabb jövedelmű munkakörbe kerülésük egész családjuk számára jelentene életszínvonal csökkenést.

- Alsó- és középszintű vezetők, főként az említett részlegek, csoportok, osztályok, vidéki telephelyek, egységek adminisztrációs vezetői. Viszonylag szűk réteg. Többnyire már 40 év feletti, jövedelmük ma 2600-3600 forint körül van. Az ügyvitel adott feladatköreiben nagy rutinnal rendelkeznek, s tekintélyük nagyrészt ezen a jártasságon alapul. E vezetők egy része nem tud, vagy nem is kíván alkalmazkodni a ~~komputerizáció~~ a részleg munkájának megváltozásával, a feladatkörök, döntési lehetőségek módosulásával, beosztottaik számának csökkenésével jelentősen megváltozott helyzetéhez; nem képes vagy nem is akarja az újfajta irányításhoz szükséges ismereteket megszerezni.

Perspektívájuk: egy részük az adott szervezetben elhelyezhető /esetleg ~~alacsonyabb szintű~~ alacsonyabb poszton, de azonos fizetéssel/ más részük igyekszik a még nem komputerizált területeken elhelyezkedni. Ez - régi szakmai kapcsolataik, ösz-

összeköttetések révén - várhatóan sikerül is, tehát ebből a rétegből feltehetően kevesen akadnak el a "féluton".]

V. Felkészülés a technikai fejlődésnek a foglalkoztatottsággal összefüggő hatásaira

A technikai fejlődés - s ezen belül a komputerezálás - mint közismert, többféle ellentétes hatással jár, amelyek különös élességgel fogalmazódnak meg szocialista társadalmi viszonyok között. Ezek taglalása - mint például a teljes foglalkoztatottságra törekvés és az emberi munkát helyettesítő technikai eszközök alkalmazásának ellentmondásai; a mérsékelt ütemű haladás, amely nem vált ki nagy társadalmi feszültségeket, viszont lassítja a felzárkózást a fejlettebb országokhoz; a számítógépek, az automatizálás ma viszonylag nagy költségei, szemben a manuális munka mai költségeivel stb - még alapos elemzést kívánó kérdések, amelyek meghaladják e hozzászólásban érinthető problémák körét.

Bizonyos azonban, hogy a technikai fejlődés következtében egyes rétegek, csoportok átmenetileg vagy tartósan egzisztenciálisan veszélyeztetetté válnak; mégpedig, mai ismereteink szerint, elsősorban a ma is a legalacsonyabb jövedelmi szintekhez tartozó, betanított fizikai és alkalmazotti munkakörben dolgozók,

Az érintettek körének lehetséges előrebecslése, s várható problémáiknak /anyagi helyzetük, társadalmi közérzetük, a hiányzó vagy elavult szakmai képzés pótlása stb/ a szocialista társadalom igényei szerinti megoldása az előre megtervezett intézkedések egész sorát igényli.

E felkészülés szükségességét a pillanatnyi adottságok talán nem is érzékeltetik kellően. A távlatokat tekintve azonban előrelátható folyamatokról van szó, amelyekre egy szocialista társadalomnak módja és kötelessége felkészülni.

A "Hipotézisekből" látható erre a törekvés; de - ha még nem folynék - kívánatos lenne máris hozzákezdeni az elképzelések konkretizálásához is.

Budapest, 1970. január 7.

Laky Teréz

14/57

Országos Tervhivatal
Munkaerő és életszinvonal
távlati tervezési bizottsága

Elnézésüket kérem késői válaszóért.

A "Hipotézisek" egyetlen kérdésköréhez szóltam hozzá, "A Népeség foglalkoztatottsága" fejezetben foglaltakhoz, s kizárólag a technikai fejlődés - ezen belül is szűkebb kutatási területem, a komputerezálás - várható hatásaihoz.

Talán a kutató elfogultságaként hat, hogy egy - valójában nagyon sok tényezőtől függő - kérdést helyenként összefüggéseiből kiragadva, a várható problémákat egyoldalúan, s ezért szükségképpen eltulozva tárgyaltam. Meggyőződésem azonban, hogy a következő 15 évben e problémák komolyan előtérbe kerülnek, sokkal erőteljesebben, mint ahogy azt a "Hipotézisek" készítői feltételezik. Fejtegetéseim ~~egyoldalúságát~~ helyenkénti egyoldalúságát ez mentse és magyarázza.

Köszönöm, hogy módot adtak a hozzászólásra.

Budapest, 1970. jan. 7.

Laky Teréz